

بِسْمِ اللَّهِ

الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه کردستان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات عربی

عنوان:

تأثیرات فکری و ادبی خیام بر زهاوی

پژوهشگر:

احمد صنوبر

استاد راهنما:

دکتر عبدالله رسول نژاد

استاد مشاور:

دکتر نجم الدین جباری

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات عربی

شهریور ماه ۱۳۸۹

کلیه حقوق مادی و معنوی مترتب بر نتایج مطالعات ،

ابتکارات و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع

این پایان نامه (رساله) متعلق به دانشگاه کردستان است.

*** تعهد نامه ***

اینجانب احمد صنوبر دانشجوی کارشناسی ارشد رشته ی زبان و ادبیات عرب دانشگاه کردستان، دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی، گروه زبان و ادبیات عرب تعهد می نمایم که محتوای این پایان نامه نتیجه ی تلاش و تحقیقات خودم بوده و از جایی کپی برداری نشده و به پایان رسیدن آن نتیجه ی تلاش و مطالعات مستمر اینجانب و راهنمایی و مشاوره ی اساتید بوده است.

با تقدیم احترام

احمد صنوبر

۱۳۸۹ / ۶ / ۲۱

دانشگاه کردستان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات عربی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات عربی

عنوان:

تأثیرات فکری و ادبی خیام بر زهاوی

پژوهشگر:

احمد صنوبر

در تاریخ ۱۳۸۹ / ۶ / ۲۱ توسط کمیته تخصصی و هیات داوران زیر مورد بررسی قرار گرفت و با نمره ۱۷/۷۵ (هفده و هفتاد و پنج) و درجه بسیار خوب به تصویب رسید.

امضاء	مرتبه علمی	نام و نام خانوادگی	هیات داوران
	استادیار	دکتر عبدالله رسول نژاد	۱- استاد راهنما
	استادیار	دکتر نجم الدین جباری	۲- استاد مشاور
	استادیار	دکتر شیر کو یاری	۳- استاد داور خارجی
	استادیار	دکتر محمد رضا عزیزی پور	۴- استاد داور داخلی

مهر و امضاء معاون پژوهشی و تحصیلات تکمیلی دانشکده

مهر و امضاء گروه

تقدیم به :

پدر و مادر و همسرم که صبوری و محبت را از آنان فرا گرفتم و به تمام
پدران و مادرانی که در بالندگی و شکوفایی فرزندان خویش از هیچ امری دریغ
نورزیدند و درس عشق و فداکاری را بر لوح جان آنان نگاشتند. و به تمام
عزیزانی که در مسیر اعتلای جامعه تلاش و کوشش می کنند.

تشکر و قدر دانی :

منت خدای را عز و جل که طاعتش موجب قربت است و به شکر اندرش مزید نعمت. بر خود لازم و واجب می دانم که از تمامی عزیزانی که مرا در تکمیل این تحقیق یاری نموده تشکر و قدردانی بکنم بویژه از اساتید گروه زبان و ادبیات عربی و علی الخصوص از استادان ارجمند دکتر عبدالله رسول نژاد و دکتر محمد رضا عزیزی پور که در انجام این رساله از هیچ اقدامی دریغ نورزیدند. سلامتی و فیروزی یکایک آنها را از خداوند منان خواستارم.

چکیده

خیام شخصیتی است که در اواخر قرن پنجم و اوایل قرن ششم در دوران حکومتی سلجوقیان، سخنی فراتراز زمانه خود را ایراد نموده است. افکار وی در دو بخش آثار فلسفی و رباعیات قابل کشف می باشد. وی در بخش فلسفی چون فیلسوفی تابع مکتب مشائی به نظر می آید، اما در بخش رباعیات در نگاه اول لا ادری گر، ملحد، و حتی پوچ گراست، ولی با تأمل در رباعیات ایشان، زوایای دیگری از شخصیت وی برای ما نمایان می شود که همان دعوت به تحقیق و قانع نشدن به سطحی از دانش است. از سویی دیگر با مطالعه ی آثار جمیل صدقی زهاوی، شاعر معاصر عراقی می توان تأثیرات اندیشه های خیام را در آثار وی مشاهده کرد.

این پژوهش با کنکاش در آثار زهاوی بر آن است که محور های فکری و ادبی خیام را در آثار ایشان و میزان تأثیر پذیری وی از خیام را بررسی کند.

پژوهش حاضر به این نتیجه رسیده است که زهاوی در دو بخش تحت تأثیر خیام قرار دارد: یک، سرودن رباعیاتی به سبک خیام و تعریب رباعیات وی. دو، زهاوی رئوس افکار خیام را در شش بند وارد آثار ادبی خود نموده است که شامل: ۱- شک و حیرت در مورد پدیده های هستی و آرا گذشته گان ۲- جایگاه خداوند ۳- بازگشت اجسام پس از مرگ و تبدیل شدن به ظروف ۴- معاد و چگونگی آن ۵- عقل و تفکر انسانی و ارزش معرفتی آن ۶- جبر گرایی می باشد

کلید واژه ها: خیام، مکتب فلسفی، رباعیات، زهاوی، رباعیات عربی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه و کلیات طرح تحقیق.....
۲.....	۱-۱ مقدمه.....
۳.....	۱-۲ بیان مساله.....
۳.....	۱-۳ ضرورت انجام تحقیق.....
۴.....	۱-۴ اهداف تحقیق.....
۴.....	۱-۴-۱ اهداف اصلی تحقیق.....
۴.....	۱-۴-۲ اهداف فرعی تحقیق.....
۴.....	۱-۵ فرضیه های تحقیق.....
۵.....	۱-۶ پیشینه تحقیق.....
۶.....	فصل دوم: آشنائی اجمالی با خیام و آثار و اندیشه ها.....
۷.....	۱-۲ زندگی نامه خیام.....
۸.....	۲-۲ آثار و فعالیت های خیام.....
۱۰.....	۲-۳ خیام و ریاضیات.....
۱۱.....	۲-۴ عنوانها و لقبهای داده شده به خیام.....

- ۲-۵- عوامل تاثیر گذار بر شخصیت خیام..... ۱۲
- ۲-۵-۱- عوامل سیاسی-اجتماعی..... ۱۲
- ۲-۵-۲- شخصیتهای تاثیر گذار بر خیام..... ۱۴
- ۲-۵-۱-۲- خیام و ناصر خسرو..... ۱۴
- ۲-۵-۲- خیام و ابو العلاء معری..... ۱۵
- ۲-۶- خیام و تاثیر بر شخصیتهای پس از خود..... ۱۷
- ۲-۷- دیدگاه فلسفی خیام..... ۱۷
- ۲-۷-۱- دیدگاه فلسفی خیام در رساله کون و تکلیف..... ۱۷
- ۲-۷-۲- دیدگاه خیام در رباعیات..... ۲۰
- ۲-۷-۱-۲- ذهن حیرت زده و شکاک خیام..... ۲۰
- ۲-۷-۲-۲- سئوالات خیام از علت وجود نیازها و کم و کاستیها..... ۲۱
- ۲-۷-۲-۳- محکوم به فنا بودن زندگی مادی..... ۲۳
- ۲-۷-۲-۴- شک و حیرت و اعتراض خیام در مورد فلسفه مرگ..... ۲۳
- ۲-۷-۲-۵- کوتاهی و کم ارزشی بودن دوره زندگی انسان..... ۲۵
- فصل سوم: آشنائی اجمالی بازهای آثار و اندیشه ها..... ۲۶
- ۳-۱- زندگی زهای..... ۲۸
- ۳-۲- آثار زهای..... ۲۹
- ۳-۳- شعر زهای..... ۳۱

- ۳-۴-زن در شعر زهاوی.....۳۲
- ۳-۵-عوامل تاثیر گذار بر زهاوی.....۳۳
- ۳-۵-۱-ساختار خانوادگی.....۳۴
- ۳-۵-۲-عوامل سیاسی-اجتماعی.....۳۴
- ۳-۶-دیدگاه سیاسی-فلسفی متغیر زهاوی.....۳۶
- ۳-۶-۱-دیدگاه سیاسی زهاوی.....۳۶
- ۳-۶-۲-آیا زهاوی صاحب مکتب فلسفی خاص است؟.....۳۷
- ۳-۶-۳-نظرات و آراء خاص فلسفی زهاوی.....۳۹
- ۳-۷-شخصیتهای تاثیر گذار بر زهاوی.....۴۲
- ۳-۷-۱-خیام ایرانی مهمترین شخصیت تاثیر گذار بر زهاوی.....۴۲
- ۳-۷-۲-دیگر شخصیتهای تاثیر گذار بر زهاوی.....۴۳
- فصل چهارم: شباهتهای فکری خیام و زهاوی.....۴۶
- ۴-۱-رباعیات خیام و زهاوی.....۴۷
- ۴-۱-۱-آشنایی با وزن رباعیات.....۴۷
- ۴-۱-۲-رباعیات خیام در گذر زمان.....۴۸
- ۴-۱-۳-زهاوی و رباعیات عربی.....۴۹
- ۴-۱-۴-تعریب رباعیات خیام توسط زهاوی.....۵۰
- ۴-۲-شباهتهای فکری خیام و زهاوی.....۵۲

۵۲.....	۴-۲-۱-حیرت و پرسشگری در مورد پدیده های هستی و شک در مورد
۵۵.....	۴-۲-۲-جایگاه خداوندی نزدخیام وزهاوی
۵۷.....	۴-۲-۳-بازگشت اجسام پس از مرگ و تبدیل شدن به ظروف
۶۰.....	۴-۲-۴-معاد و چگونگی آن نزدخیام وزهاوی
۶۲.....	۴-۲-۵-عقل انسانی و ارزش آن نزد خیام وزهاوی
۶۴.....	۴-۲-۶-جبر گرایی در اعتقادخیام وزهاوی
۶۷.....	نتیجه گیری
۷۰.....	خلاصه ی عربی
۷۴.....	فهرست منابع

فصل اول

مقدمه و کلیات طرح تحقیق

۱-۱- مقدمه

خیام نیشابوری دانشمند و شاعر بزرگ ایران در اواخر قرن پنجم و اوایل قرن ششم هجری است که دوران حیات وی همراه با حکمرانی سلجوقیان می باشد، وی در بخش علمی صاحب آثاری در ریاضیات و جغرافی است و در بخش فلسفی آثار وی شامل چند رساله ی فلسفی است که مهمترین آنها "رساله ی کون و تکلیف" به شمار می رود، وی در بخش ادبی دارای اشعار زیبایی در قالب رباعیات می باشد.

آرا و افکار خیام در دو بخش رساله های فلسفی و رباعیات دارای تناقضاتی میباشند؛ زیرا وی در بخش رساله ها چون فیلسوفی صاحب مکتب و تابع ابن سینا به نظر می آید اما در بخش رباعیات در نگاه اول لادری گر، ملحد، پوچ گرا و بی دین نشان می دهد که البته همه این اتهامات با تحقیق در مورد رباعیاتی که نسبت بیشتری با آن شخصیت دارند قابل رد می باشند زیرا وی در همه آن رباعیات هدف خود را سؤال، جستجو و بحث در مورد اعتقادات مورد قبول مردم قرار داده است.

دیدگاه خیام باعث شیفتگی بسیاری از متفکران مانند زهاوی شاعر معاصر عراقی گشته است؛ زهاوی از نظر فلسفی تابع یک مکتب فلسفی واحد نیست و در واقع فلسفه ی وی مجموعه ای از چند مکتب فلسفی می باشد. زهاوی با سرودن رباعیات عربی به سبک خیام و تعریب رباعیات خیام به دو صورت نظم و نثر و همچنین با وارد کردن افکار و آرا خیام در آثار ادبی خود تحت تاثیر خیام قرار دارد.

این پژوهش از چهار فصل به شرح زیر تشکیل شده است :

فصل اول: کلیات تحقیق که شامل مقدمه، تعریف مسأله، سؤالات تحقیق، اهداف تحقیق، جامعه ی

آماری، کارکرد پژوهش، روش انجام تحقیق و پیشینه ی تحقیق می باشد.

فصل دوم: که شامل معرفی خیام و مکتب فلسفی وی در رساله های فلسفی و محورهای فکری او در رباعیات و شخصیت‌های تأثیر گذار بر وی می باشد.

فصل سوم: که به معرفی زهاوی و عوامل تأثیر گذار بر تکوین شخصیت وی از جمله شخصیت‌های مهم و برجسته می پردازد.

فصل چهارم: به شباهت‌های فکری و ادبی خیام و زهاوی در سرودن رباعیات عربی توسط زهاوی و محورهای شش گانه ی مشترک فکری می پردازد.

۱-۲- بیان مساله

خیام به دلیل داشتن افکار جدید و جنجالی تاثیراتی بر شخصیت‌های فکری نهاده است، آن آرا و افکاری که در بخش رباعیات وی قابل مشاهده هستند، ازوی چهره ای پرسشگر و جستجوگر ساخته و از نظر نحوه ایراد مطالب بادیگر آثار خیام که در چارچوب فلسفه مشائی است متفاوت هستند. او در بخش رباعیات هیچ گاه به طرز فکر و عقیده ای مشخص در نتیجه گیری هامحدود نشده است و همیشه از انسانها می خواهد که دید خود به اشیاء را وسیع تر نماید.

زهاوی شاعر و متفکر معاصر عراقی که دارای آثار علمی و ادبی ارزشمندی است در اشعار خود به خصوص در مضامین فلسفی از خیام تاثیر پذیرفته است. محورهای تأثیر گذاری خیام بر زهاوی در چند بخش قابل کشف و بررسی می باشند.

تحقیق حاضر قصد دارد در قالب معیارهای ادب تطبیقی به معرفی خیام و زهاوی از نظر داشتن یا نداشتن مکتب فلسفی خاص پردازد، سپس با بررسی آثار ادبی خیام و زهاوی و مقایسه آنها به اشتراکات فکری آن دو و تاثیرات خیام بر زهاوی پردازد.

براین اساس سئوالات اصلی این تحقیق عبارتند از:

۱) آیا خیام در فلسفه صاحب نظریه خاصی است؟

۲) ویژگی اندیشه فلسفی زهاوی چیست؟

۳) آثار ادبی زهاوی از نظر داشتن مضامین فلسفی تا چه حد متأثر از رباعیات خیام هستند؟

۱-۳- ضرورت انجام تحقیق

مکتب فکری-فلسفی خیام که در دوا بخش رسائل فلسفی ورباعیات وی وجود دارند متناقض به نظر می آیند؛ زیرا به صورت جداگانه تحقیقی آنها را مطابقت و معرفی ننموده است، از سوی دیگر تاثیرات آن افکار و آراء جنجالی بر افرادی چون زهاوی به صورت جدی بررسی نشده اند.

در این کار سعی شده است ابتدا خیام معرفی گردد و آراء و تفکر فلسفی ایشان از طریق معرفی مکتب فلسفی وی در آثار فلسفی ورباعیات شناسایی گردد و سپس با معرفی زهاوی و بحث در مورد اندیشه فلسفی وی و یافتن اشتراکات فکری خیام و زهاوی به تاثیرات مستقیم و غیر مستقیم خیام بر زهاوی پرداخته شود.

۱-۴-اهداف تحقیق

۱-۴-۱-هدف اصلی تحقیق

محورهای فکری اصلی تاثیر گذار خیام از رباعیات وی قابل برداشت می باشند، شناسایی محورهای فکری متشابه میان خیام و زهاوی که بیشتر در آثار ادبی آن دو متجلی شده اند هدف محوری این کار به شمار می رود.

۱-۴-۲-اهداف فرعی

برای رسیدن به هدف فوق رسیدن به اهداف زیر ضروری به نظر می آید:

- ۱) شناسایی خیام از جهت داشتن مکتب فلسفی و چگونگی آن.
- ۲) معرفی زهاوی و یافتن ویژگی اصلی تفکر فلسفی وی.
- ۳) شناسایی نحوه و مقدار تاثیر پذیری آثار زهاوی از مضامین فکری_فلسفی از خیام.

۱-۵-فرضیه های تحقیق

باتوجه به ماهیت موضوع فرضیه های تحقیق به شرح زیر تدوین و تعریف شده اند:

- ۱) حکیم عمر خیام دارای مکتب خاص فلسفی می باشد و از تابعان فلسفه ابن سینا به شمار می آید.
- ۲) زهاوی همانند اغلب شاعران دارای مکتب خاص فلسفی نمی باشد و تنها از مکاتب فلسفی موجود تاثیر پذیرفته است.

۳) آثار ادبی زهاوی شباهت بسیاری با رباعیات خیام به ویژه در مضامین فلسفی دارند.

۱-۶- پیشینه تحقیق:

خیام متفکر و شاعری است که تا روزگار ما کمتر مورد توجه محققان بوده است، اما در زمان معاصر در کنار تحقیق بر کارهای علمی وی، کارهای مفیدی نیز در مورد آثار ادبی خیام صورت پذیرفته است، در جهان عرب ۵۲ تعریب از رباعیات وی صورت پذیرفته است (رباعیات خیام در ضیافت شعر عربی، بکار: ۱۳۸۳) یکی از تعریبهای مشهور از آن زهاوی می باشد. محورهای فکری خیام در رباعیات نیز کشف و بررسی شده اند (دشتی، ۱۳۵۶) تاثیر گذاری خیام بر شخصیت‌های ایرانی از دیدگاههای متفاوت نیز مورد مطالعه قرار گرفته اند (فرزانه، ۱۳۵۶) همچنین میزان شباهت و تفاوت‌های فکری خیام و شخصیت‌های فکری در سطح ادبیات جهانی توجه محققان رابه خود جلب نموده است (شیروانی و شایگان، ۱۳۷۰) این منابع تنها بخشی از کارهای انجام شده در مورد وی می باشند در سوی دیگر منابع متعدد اینترنتی نیز به خیام پرداخته اند.

زهاوی نیز مورد توجه محققان قرار گرفته است در مورد وی در کتابهای تاریخ ادبیات و شخصیت نگاری سخن گفته شده است (فاخوری، ۲۰۰۸) همچنین مضامین اجتماعی وی در قالب پایان نامه های کارشناسی ارشد بررسی شده اند (جمیلی، ۱۳۸۶) اضافه بر آن پایان نامه زهاوی و جایگاه او در شعر معاصر عرب از خانم صبری جلیلیان در مقطع کارشناسی ارشد کمک خوبی در معرفی زهاوی است.

از جهت بحث در مورد مکتب فلسفی زهاوی و نظرات ایراد شده در مورد آن و میزان و نحوه تاثیر پذیری زهاوی از خیام نیز منبعی به دست آمد که با توجه به جدید بودن کار بسیار مفید است (الزهاوی، الرشودی: ۱۹۶۲) برای یافتن اشتراکات فکری خیام و زهاوی بررسی رباعیات خیام و دیوان سوم شعری زهاوی به دلیل داشتن مقدمه بسیار مفید در مورد نظرات وی در مورد شعر و گردآوری رباعیات و اشعار محکم زهاوی لازم بود (دیوان، الزهاوی: ۱۹۷۹).

به صورت کلی این کار در جهت ادب تطبیقی است که به دلیل نو پایی این ادب میان فارسی و عربی این کار می تواند گام مثبتی در جهت شناسایی تاثیرات فکری خیام بر زهاوی باشد و باعث کشف یکی دیگر از نزدیکیهای زبان فارسی و عربی گردد.

فصل دوم

آشنایی اجمالی با خیام،

آثار و اندیشه هایش